

Zadnji predstavljeni avtor spada že v začetek 18. stoletja. Gre za *Giovannia Battista Polceniga*, ki nam ga je predstavil D. Darovec. Polcenigo je bil po rodu iz Trevisa in je v službi Benetk opravljal visoke vojaške funkcije. V njegovem Poročilu o stanju in potrebah Kopra (1701), ki je nastalo po nalogu beneškega senata, je opis obrambne usposobljenosti istrskih mest (Koper, Milje, Piran, Novigrad, Poreč, Pulj), navedeni so celo sezname bronastega topništva v Kopru, bakrenih in železnih topov v Miljah, seznam artilerije v Rovinju ter ves manjkajoči material. Pisec očitno ni bil najbolj zadovoljen z obrambno usposobljenostjo istrskih mest.

Knjiga, ki jo imamo pred seboj je rezultat dveh raziskovalnih projektov pri Znanstveno-raziskovalnem središču Republike Slovenije v Kopru, nosilka prvega (Mediterranske gospodarske panoge severne Istre) je Eva Holz, nosilec drugega (Civilizacijsko-kulturna podoba slovenske Istre) pa Darko Darovec. Projekta sofinancirajo Ministrstvo za znanost in tehnologijo in Ministrstvo za kulturo ter Mestna občina Koper, k izidu knjige pa so pripomogli še drugi sponzorji. Nenazadnje je treba poudariti, da je publikacija zelo lepo opremljena z vrsto zanimivih ilustracij in kart starejšega datuma, dodan je seznam virov in literature o zgodovini Istre, knjiga ima tudi povzetka v italijanščini in angleščini.

Olga Janša-Zorn

Zora Torkar, **“Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud’ Kamniku gliha nič ni”**. **Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja**. Kamnik: Kulturni center, 1996. 187 strani.

Marija Klobčar, **Kamničani. Med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne**. Ljubljana: Založba ZRC, 1998, 263 strani.

V kratkem časovnem razmaku sta izšli dve deli, v katerih avtorici obravnavata podobno tematiko vezano na razkrivanje socialne strukture v meščanski družbi mesta Kamnika v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja. Ker gre za dva različna pristopa in dve različni metodi raziskave imamo priložnost primerjalne študije obeh del. Zgodovinarica Zora Torkar je skušala z zgodovinsko metodo obdelati najpremožnejše meščane Kamnika v drugi polovici 19. stoletja ter orisati njihov status, navade, običaje in način življenja. Drugo pot je ubrala etnologinja Marija Klobčar, ki je z upoštevanjem etnološkega pristopa nameravala izdelati celovito etnološko podobo nekega kraja pri nas, pri čemer je kmalu prišla do spoznanja, da je Kamnik nekaj posebnega, nekaj, kar še vedno zaznamuje samobitnost mesta. Obe študiji sta nastali neodvisno druga od druge, se dopolnjujeta, večkrat prekrivata, pa tudi razhajata. V podrobni oceni bom skušal na to opozoriti.

Torkarjeva poudarja, da je ponovno poraslo zanimanje za vsakdanje življenje naših prednikov. V središču pozornosti je zopet človek kot tak: navade, vloga v družbi, njegovo mišljenje in vedenje ter zanimanje. Opredelila se je za obravnavo najpremožnejših kamniških rodbin, ki sicer predstavljajo le okoli 5–8 % celotnega prebivalstva. Metodološko se je odločila za vzorčno raziskavo in je izbrala le 60 najpremožnejših rodbin. Zanima jo predvsem izvor njihovega premoženja: ali so več dohodka pridobili od zemljiške posesti in drugih nepremičnin, ali je pri njih prevladovala posebna dobičkonosna gospodarska dejavnost.

Pri Klobčarjevi gre za študijo o genezi in identiteti t.i. purgarstva. Zaradi purgarskih pravic se ji je zdel Kamnik še posebno privlačen in vreden podrobnejšega raziskovanja. Purgarstvo namreč tvori specifično identiteto mesta in je močno navzoče v njegovem samozavedanju. Zato je tradiciji zavezanemu purgarstvu v raziskavi namenjen sorazmerno večji delež, kot ostalim slojem prebivalstva, tujcem, inteligenci, služkinjam, delavcem, revežem. Vendar je tudi te sloje vključila do te mere, kolikor je bilo potrebno za razumevanje celote.

Časovno se je Torkarjeva omejila na drugo polovico 19. stoletja, medtem ko je časovni razpon Klobčarjeve precej širši, saj sega od leta 1880, ko je bila s predrtjem Klanca simbolično zabrisana pregrad med Mestom in najbogatejšim predmestjem Šutno ter pričetkom druge svetovne vojne.

Prostorski okvir se je v obeh raziskavah izkazal za ustreznega. Kamnik je po mnenju obeh avtoric dovolj majhen, da je obvladljiv in dovolj raznolik, da poleg socialne in profesionalne razslojenosti omogoča opazovanje prostorske diferenciacije. Prostorska razčlenjenost na mesto, stara predmestja ter nova predmestja priključena sredi 19. stoletja, ponuja zelo podrobno opazovanje posamičnih mikro območij in razmerji med njimi. Prav njegova majhnost hkrati omogoča, da je njen posameznik dovolj viden.

K takšnemu pristopu so obe avtorici usmerjali tudi viri, ki sta jih pri raziskovalnem delu uporabljali.

Vendar pa prav pri odnosu do ahivskega gradiva med njima obstajajo določene razlike. Torkarjeva je veliko pozornost posvetila obsežnemu, vendar še vedno neurejenemu fondu arhiva kamniških občinskih splošnih spisov, ki jih hranijo v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani. Ti nudijo številne zanimivosti in podrobnosti iz novejšje zgodovine Kamnika. Glavni vir za razpoznavnost najpremožnejšega sloja kamniških meščanov pa so ji predstavljali volilni imeniki za deželnozborske volitve v mestni kuriji Tržič–Radovljica–Kamnik, ki jih hranijo v Arhivu R. Slovenije 1861–1913. Poklicno strukturo te skupine meščanov je ugotavljala na podlagi davčnih katastrof okraja Kamnik, v katerih so popisane vse prijavljene gospodaske in negospodarske dejavnosti. Analizo zemljiške posesti pa je avtorica opravila na podlagi reambulančnih map in protokolov franciscejskega katastra ter zemljiške knjige deželnoknežjega mesta Kamnik. Prav ti viri odkrivajo način gospodarjenja in sorodstvene vezi. Zelo pomemben vir je popis davkov. V arhivu kamniške občine se je ohranil seznam izdelan leta 1871/72, ki sporoča imena vseh meščanov, ki so bili dolžni plačevati razne vrste davkov. Glavno orientacijo o letnih davkih pa je dobila iz volilnih imenikov za volitve v kranjski deželni zbor 1861–1901. Na osnovi teh podatkov opiše za nekaj konkretnih meščanskih gospodarstev (23 primerov) njihov nastanek, razcvet in propad. Glavni vir, ki avtorici omogoči vpogled v družinsko strukturo omenjenih 60 najpremožnejših rodbin, njeno spreminjanje in razvijanje so statusi animarum, za kontrolo le teh pa si je pomagala s krstnimi, poročnimi in mrljiškimi knjigami. Pri raziskavi družine, meščanskega vedenja in navad pa je pritegnila tudi informatorje – 7 po številu. Gradivo, ki ga je našla v arhivskem gradivu, je nazorno prikazala v številnih tabelah.

Klobčarjeva glede pristopa do virov izhaja iz drugačnih izhodišč. Na prvo mesto postavlja pričevanje informatorjev. Največjo težo pri usmerjenih pogovorih so imela pričevanja iz otroštva. Objavljeni spisek navaja kar 46 informatorjev. Kot ugotavlja, ji je razgovor z informatorjem dal več informacij, kot poglobljen študij v arhivu. Doživljanje smatra kot najvišji spoznavni princip. Seveda pripominja, da to njeno stališče ne predstavlja zanikanje ali zmanjševanje vrednosti arhivskega gradiva, saj je na njem tudi sama gradila raziskavo. Ustno izročilo po njenem prepričanju izraža potrebo po arhivski interpretaciji, oz. ovednotenju življenja. Zato je bilo pomembno tisto ahivsko gradivo, na katerega je lahko naslonila pogovor z informatorji. Za avtorico so imeli največjo vednost za objektivizacijo obravnavanih vprašanj t.i. splošni spisi v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani (upoštevala tudi Torkarjeva) in policijski arhiv. Večkrat se sklicuje tudi na poročila v dnevnem časopisju. Pri zapisu je Klobčarjeva vključevala neposredne izjave informatorjev. Odločila se je, da v zapisu ohrani pogovorni jezik Kamničanov, kar daje njeni knjigi še poseben čar. Zato je knjiga zanimiva tudi po jezikovni plati.

Obe avtorici svoja pripovedovanja delita na več poglavij, ki pa se predvsem tam, kjer govorita o načinu življenja, običajih in navadah precej prekrivata in dopolnjujeta.

Torkarjeva nam v uvodnem poglavju predstavi politične, gospodarske in kulturne razmere na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja. V širši zgodovinski okvir nas popelje Klobčarjeva, ki navaja, da je zavest o kamniški preteklosti razpeta med slavo Kamnika v času grofov Andechs-Meranskih in čas propadanja skoraj pol tisočletja kasneje, ko je vlogo pomembne poti po Tuhinjski dolini skozi Kamnik prevzel Črni Graben (Trojane). Kamnik je bil posebej deležen privilegijev habsburškega dvora. Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528 ohranja spomin na tedanje pravice meščanov. Obe avtorici precej prostora namenjata t.i. purgarskim pravicam in Meščanski korporaciji. Klobčarjeva se intenzivno ukvarja s problemom purgarstva v mestu in mu v knjigi nameni veliko prostora. Lahko bi rekli, da prav fenomen purgarstva predstavlja v njeni knjigi rdečo nit. Beseda "purger" je v Kamniku, po njeni ugotovitvi, najpogostejše rabljena v prenesenem pomenu, kot oznaka za lastnika purgarske pravice, torej posebne lastninske pravice do vsakoletnega deleža drv in gradbenega lesa iz gozdov Kamniške Bistrice. Purgarji v tem pomenu besede so bili vsi lastniki tistih hiš v Kamniku, ki so imele purgarsko pravico. To pa ne glede na to ali so bili cehovsko naravnani meščani ali izrazito svetovljansko usmerjeni priseljenci ali domačini. To purgarstvo je tvorilo specifično identiteto mesta. Prav pravice do lesa v bistriških gozdovih so imele za nadaljnji razvoj Kamnika najbolj dalekosežne posledice. Mesto je po reformah cesarice Marije Terezije postalo lastnik dotlej deželnoknežjega bistriškega gozda. Upravna reorganizacija, ki je po marčni revoluciji leta 1848 uvedla politične občine, teritorialno različne od prejšnjega dominija, je v razmerje do bistriškega gozda vnesla usodna nasprotja. Nastalo je tolmačenje, da je bistriški gozd last mesta in ne posameznih meščanov. Na podlagi določb II. občinskega reda za Kranjsko leta 1866 se je iz skupnosti upavičenih meščanov tedaj oblikovala Meščanska korporacija, ki je zastopala interese purgarjev. Mestna občina in Meščanska korporacija sta odtlej nastopali kot dva samostojna subjekta. Tudi Torkarjeva ugotavlja, da je imela Meščanska korporacija izredno pomembno vlogo v kamniškem

gospodarstvu ter poudarja, da je bila ena redkih te vrste pri nas. Pravica do drv in lesa iz gozdov Kamniške Bistrice je bila prvotno osebna, šele kasneje vezana na posest hiše. Torkarjeva tudi navaja, da so bila zemljišča v bistriških gozdovih skupna last vsakokratnih posestnikov po številkah označenih 194 kamniških hiš v Mestu, vendar opozarja, da se ne ve točno, kdaj je prišlo do omenjenega užitka drv in lesa. Meni, da naj bi se to zgodilo leta 1774, ko se je ohranil seznam upravičencev teh 194 meščanskih hiš. Obe avtorici podrobneje obdelata statut in organe meščanske korporacije: občni zbor, gospodarski odbor in pomnoženi odbor. Torkarjevo še posebej zanima, kakšno vlogo so imeli najpremožnejši meščani v gospodarskem odboru. Klobčarjeva pa poudarja, še eno od dejstev, da je imela pravica o užitka v bistriških gozdovih izjemen vpliv na urbanizacijo Kamnika. Pravice so bile namreč vezane na posamezne meščanske hiše, zato niti posamezniki niti mesto kot celota niso želeli, da bi se mesto širilo.

Torkarjeva z upoštevanjem zgodovinskih virov v zelo obsežnem poglavju razpravlja o izvoru premoženja izbranih 60 najpremožnejših rodbin v vidika gospodarske in negospodarske dejavnosti. V ospredju njenega zanimanja je poklicna struktura. Pri obravnavi loči dve skupini. Prva predstavlja meščane, ki so bili na vrhuncu svoje uspešnosti do 80-tih let 19. stoletja in so bili bolj vezani na tradicionalno gospodarstvo. V drugo skupino uvršča tiste premožne meščane, ki so bogateli po 80-tih letih. V tej skupini najdemo več priseljencev, ki so se ukvarjali z bolj specializiranim gospodarstvom, ki so imeli manj nepremične lastnine in dosegali drugačen standard. V tej skupini se med najpremožnejšimi meščani pojavljajo predstavniki svobodnih inteligenčnih poklicev (advokati, notarji, zdravniki).

Klobčarjeva pa v obsežnem poglavju posveča mestu in izrazom avtonomnosti še posebno pozornost. Zavest pripadnosti "boljšemu svetu", naj bi bila najpomembnejši razločevalni dejavnik za opredeljevanje k meščanstvu. Purgarji so imeli svoj "boljši svet" in predstave o njem, svobodnejši meščani, intelektualci pa svojega. Kamničani so po ugotovitvah Klobčarjeve navzven nastopali kot homogena skupina, zavarovana z mitnicami, mestnimi postavami, s policajem in z zavestjo večvrednosti, navznoter pa je bila ta skupina heterogena, ne le socialno in profesionalno, temveč tudi glede purgarskih pravic. Šele vpogled v socialno strukturo celoviteje odstira podobo kamniških meščanov. Pri presojanju o tem, kakšnega ugleda je bil kdo deležen v družbi, ni šlo samo za premoženjsko vrednotenje. Merila bogastva so v 19. stoletju počasi preraščala purgarske norme. Konec 19. stoletja je bilo vedno več propadlih purgarskih hiš, ki so jih kupovali prišleki in bogatejši meščani. Meščanska korporacija naj bi obubožanim meščanom, lastnikom purgarskih pravic in njihovim otrokom, nudila le še socialno zaščito ("špitalski sklad"). Kljub temu naj bi še naprej imeli največjo veljavo v mestu tisti meščani, ki so bili sicer različnega porekla, toda člani Meščanske korporacije.

Klobčarjeva se razpiše še o drugih slojih kamniških prebivalcev. Razpravlja o tujcih, med katere prišteva vojaštvo, predvsem uslužbenec smodnišnice in opozarja na navzočnost ruskih emigrantov po prvi svetovni vojni. Zaradi upravnih sprememb (središče okrajnega glavastva) se je zlasti okrepilo uradništvo, zato se je profesionalno spremenilo predvsem mestno središče, delno tudi Šutna. Industrializacija je prinesla največ sprememb v severni del mesta – Graben in Fužine ter neposredno okolico Mekinjskega jezera. Tovarnarje je večinoma vodila drugačna miselnost, ki je bila značilna za purgarski Kamnik. Po ekonomski moči so sicer sodili v najbogatejši sloj, vendar so se vanj redko vključevali. Najštevilnejši in prav tako raznorodni je bil srednji sloj meščanov. To so bili večinoma obrtniki, srednje premožni trgovci in gostilničarji ter uradniki, ki niso zahajali v "ekstra sobe" najuglednejših kamniških gostiln. V najnižji sloj davkoplačevalcev so sodili tisti hišni posestniki, ki so se preživljali s skromnim rokodelstvom, prevozništvom ali majhno kmetijo. Prav ta sloj se je zaradi skromnih materialnih možnosti zelo oklepal tradicije in se skliceval na purgarske pravice. Še nižje na socialni lestvici pa so bili tisti, ki niso imeli lastne hiše, ne premoženja, preživljali so se kot delavci, zasebniki (dninarji, šivilje). Vprašanje mestnih in občinskih revežev je bilo tesno povezano v vprašanju občinskih meja. Seveda se avtorica ni izognila predstavitve nekaterih kamniških originalov. Socialna slika Kamnika, ki jo v načrtanem obdobju predstavi Klobčarjeva, je zelo jasno izkristalizirana in podrobno predstavljena.

Torkarjeva se bolj osredotoči na vlogo meščanov v javnem življenju, pri čemer jo seveda najbolj zanima udejstvovanje predstavnikov izbranih najbogatejših družin. Pri orisu političnega udejstvovanja se opre na davčno volilno skupino, v kateri najdemo vse najpremožnejše meščane Kamnika. Po splošnem uvodu, v katerem predstavi občinske volilne rede, ki so bili izdani po letu 1862, oriše sestavo občinske uprave v Kamniku. Najpremožnejši meščani so z vodenjem občinskega odbora in občinskega sveta vplivali na gospodarjenje in vodenje celotne kamniške občine. Posebno nazorno je prikazan seznam županov v Kamniku v drugi polovici 19. stoletja. Podrobneje nas seznanja z delovanjem vsakega posamez-

nika in z dosežki pomebnimi za mesto. Poreklo županov kaže na to, da stari Kamničani niso imeli odpora do priseljencev. O vlogi in obsegu mestne občine razpravlja tudi Klobčarjeva, čeprav je bolj osredotočena na odnos med občino in Meščansko korporacijo. Torkarjevo nadalje zanima udejstvovanje najbogatejših meščanov na področju gospodarstva in njihov delež pri upravljanju mestne hranilnice in posojilnice. Zanima jo še njihovo poseganje na področju sodstva (porotniki), šolstva (leta 1869 je nadzorstvo nad šolo prešlo iz cekvenih na državne organe) in udejstvovanje v društvih (Narodna čitalnica, Sokol, požarna bramba, planinsko društvo itd.).

Mimo društev tudi ni mogla iti Klobčarjeva, ki jih obravnava tudi z vidika nacionalne pripadnosti in zavednosti. Ugotavlja, da društva niso bila samo socialne skupine s sorodnimi interesi njihovih članov, temveč se je z nekaterimi identificiralo samo mesto. V ospredju novih družbenih tokov je bila brez dvoma Narodna čitalnica, iz katere se je leta 1882 izločilo prvo slovensko pevsko društvo "Lipa". Društva, ki so bila sprva nacionalno opredeljena, so v 80-tih letih dobivala strankarsko vsebino.

Najbolj se avtorici pokrivata in dopolnjujeta v tistih poglavjih, v katerih opisujeta družinsko življenje, materialno kulturo, šege in navade, omikanost in družbene norme ter stanovanjsko kulturo. Seveda bomo našli pri vsaki od njiju različne poudarke in ugotovitve o mentaliteti kamniškega meščanstva. Stanovanjsko kulturo prikazuje na podoben način, le da je Torkarjeva dala nekaj oprijemljivejših opisov, saj je pri tem navedla več konkretnih zgodovinskih virov (gradbeni načrti, zapisniki komisijskih ogledov). Klobčarjeva se zadovolji z ugotovitvijo, da je oblikovanost hišnih pročelij nakazovala socialno moč in stopnjo odmika od tradicionalne pugarske miselnosti, čeprav naj bi se purgarji težko odločali za obnovitve hiš. Pritegne ugotovitev, ki naj bi prišla do izaza ob državnih praznikih; daljša kot je bila zastava, premožnejši je bil lastnik hiše. Torkarjeva opozori na ocenitev občinske komisije za nastanitev oficirjev iz leta 1879, iz katere dobimo zelo realno sliko o kvaliteti kamniških stanovanj. O notranji opreми dajejo zelo oprijemljive podatke zapuščinski spisi in zapisniki o licitacijah na dražbah.

Posebno poglavje posveti Torkarjeva družini in na podlagi ohranjenih virov poda zanimivo sliko, ki jo podkrepí s tabelami. Ugotavlja število družinskih članov, število članov gospodinjstev, zanimajo jo tipi družin (preprosta-jedrna, razširjena). Navaja tudi številne podatke o vsakem posamezniku in o človekovih pomembnih ciklih: rojstvu, poroki, smrti. Vsi ti življenjski obredi so bili zunanji znaki premožnih meščanov in kot taki njihovi statusni simboli. Klobčarjevo kot etnologinjo zanimajo predvsem šege in običaji ob družinskih praznikih ter zunanji izraz samega dogodka. Torkarjeva npr. skuša pri porokah analizirati krajevni izvor zakonskih partnerjev, povprečno starost mladoporočencev, stan mladoporočencev in socialni izvor. To nam izpričuje tudi 12 ohranjenih ženitnih pogodb najpremožnejših kamniških meščanov.

Obe avtorici se ukvarjata še posebej z meščanskim vedenjem in navadami, pri čemer dajeta zelo podrobno sliko o prehranjevanju in oblačenju Kamničanov. Seveda se Torkarjeva omejuje le na meščanske norme, ki so se odražale pri kamniških najpremožnejših meščanih. Klobčarjeva se še posebej zaustavi pri načinih preživljanja prostega časa, kjer je ločevanje med meščani prišlo še posebej do izraza. Med cerkvenimi slovesnostmi, ki so imele še dovolj razpoznavno ozadje nekdanjih stanovskih, cehovskih slovesnosti, sta bili v obravnavanem času žegnanje na Grabnu t.i. "grabenski krempelc" in procesija sv. Rešnjega Telesa, ki je kot manifestacija preseгла svoj verski pomen. Največji razkorak pri šegah in navadah je prišel do izraza ob smrti. Pogreb je bil tisti dogodek, ki je v največji meri izražal socialno moč ali nemoč posameznika. Šport, ki ni bil vključen v obstoječo društveni dejavnost, je pomenil posebno razločevanje med purgarji in svetovljanskimi meščani. Od prireditve, ki je bila stari purgarski miselnosti najbolj oddaljena, pa je bila promenada, zato se je purgarji starega kova niso udeleževali. Obe avtorici precej prostora posvečata tudi odnosom med starši in otroci ter skušata osvetliti podobo družinskega življenja in razmer.

V obeh knjigah najdemo zelo bogato slikovno gradivo, tako črno bele kot barvne fotografije, ki pri Torkarjevi prevladujejo. Grafična oprema Torkarjeve knjige je prikupnejša. Povzetek je v obeh knjigah angleški. Obe avtorici tudi dodajata obsežen spisek uporabljenе literature. Zora Torkar označuje svoje delo kot mikroanalizo najpremožnejšega meščanskega sloja v Kamniku, ki je manjše podeželsko mesto, s čemer naj bi prispevala k boljšemu poznavanju in vedenju o meščanstvu na Kranjskem. Delo Marije Klobčar pa naj bi bilo po mnenju recenzenta prof. dr. Janeza Bogataja prvenec na področju etnoloških raziskav mest na Slovenskem prav zaradi celovitosti obravnave načina življenja. Obe deli pomenita pomembni prispevek k proučevanju slovenske krajevine in narodopisne zgodovine.

Ignacij Voje